

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

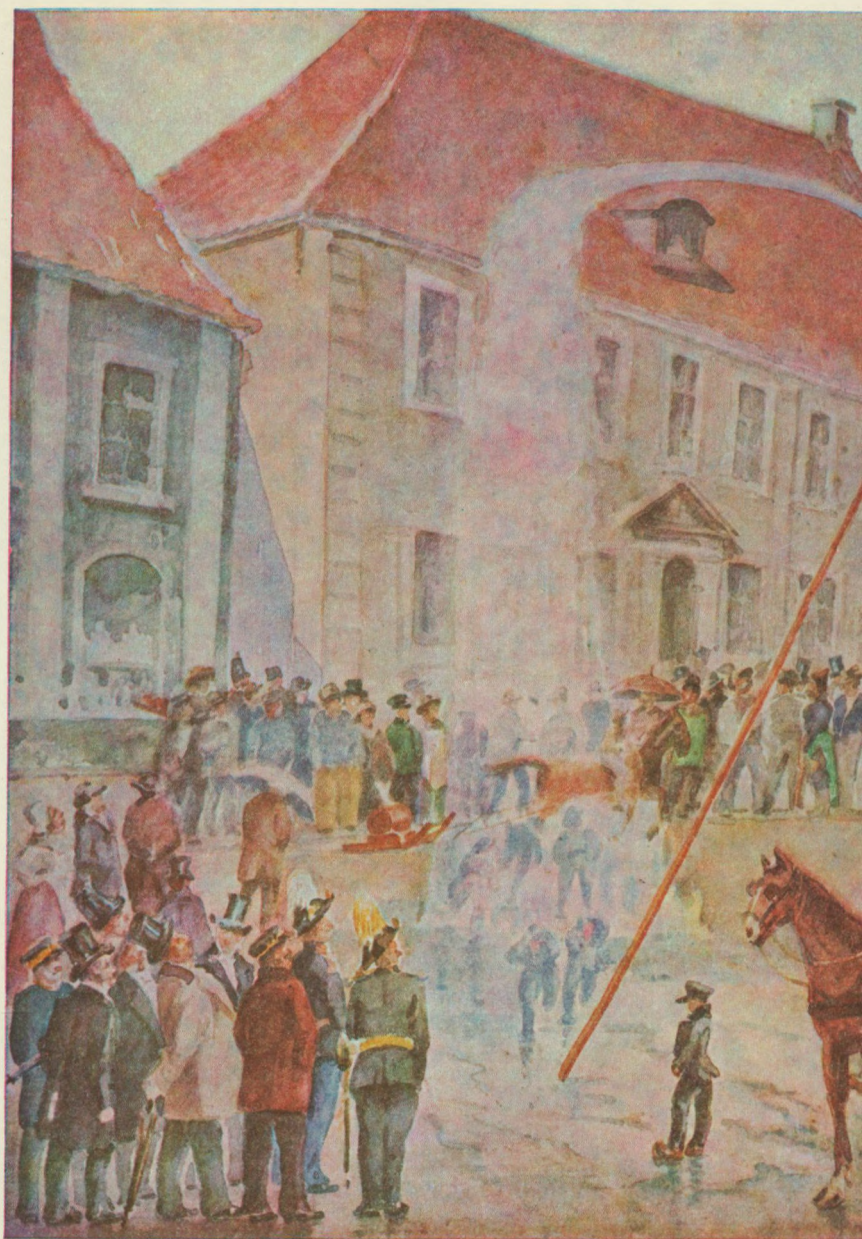
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ULYKKE,
NØD OG BRØDE

Begivenheder i Århus

ULYKKE,
NØD OG BRØDE

Begivenheder i Århus

ULYKKE, NØD OG BRØDE

Begivenheder i Århus

Udgivet af

ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG

ved

FORSIKRINGSFORENINGEN I AARHUS'

JUBILÆUM 1919-1969

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS 1969

Redigeret af

VAGN DYBDAHL

Motiv på forsatsbladet :

Akvarel af Frederik Visby:

Sprøjterne prøves.

Billedet viser brandvæsenet,
der holder øvelse på Store Torv
engang i 1850'erne eller
-60'erne; sprøjten er rettet
mod Løveapoteket, der senere
blev stærkt ombygget.

Indhold

Forord	7
<i>Ole Degn</i>	
Domkirken i tordenvejr og storm.	9
<i>Ole Degn</i>	
Studsgades Liglav	14
<i>Finn H. Lauridsen</i>	
Tyverier i 1720'erne.	20
<i>Finn H. Lauridsen</i>	
Om enkeboder.	26
<i>Ib Gejl</i>	
Privat velgørehed.	32
<i>Ole Degn</i>	
Brande i virksomheder	37
<i>Peder Jensen</i>	
Mejlborgs brand.	43
<i>Ib Gejl</i>	
Drengbander ved århundredskiftet.	48
<i>John W. Oldam</i>	
Da »Den spanske« huscrede	52
<i>John W. Oldam</i>	
Trafikken og dens farer	57
<i>Ib Gejl</i>	
Angsten for børnelammelse	62
<i>Ib Gejl</i>	
4. juli-katastrofen	67

Forord

Denne bog udgives af Byhistorisk Udvalg på initiativ af »Forsikringsforeningen i Aarhus« i anledning af foreningens 50-års jubilæum den 28. april 1969. Den er udarbejdet af medarbejdere ved »Erhvervsarkivet – Statens erhvervshistoriske Arkiv«.

Foreningens formål har i de forløbne 50 år uændret været at varetage fælles interesser for alle personer, der er beskæftiget ved forsikringsselskaber og disses afdelingskontorer i Århus-området, og herunder ved oplysningsarbejde, uddannelse og undervisning virke for et godt arbejdsklima med sigte såvel på forholdet mellem assurandørerne indbyrdes som på forholdet mellem selskaberne og deres kunder. Forsikringsforeningen har derved bestræbt sig på at bidrage til en stadig mere udbredt forståelse af forsikringsvæsenets samfundsmæssige betydning.

Ved foreningens 25-års jubilæum udsendtes en beskeden publikation forfattet af foreningens daværende æresmedlem, den nu afdøde aktuar, lektor Otto Larsen, omhandlende foreningens historie og virke indtil 1944. I erkendelse af at en fortsættelse af en sådan forenings-historisk redegørelse kun kan have interesse for en ret snæver kreds, har foreningen formået at få Byhistorisk Udvalg til i dets skrift-række at udsende en beretning om en række dramatiske og opsigtsvækkende hændelser, der i tidens løb er indtruffet i Århus og omegn. Begivenhedernes alvor og til tider

gru leder umiddelbart tanken hen på, om der i det aktuelle tilfælde har foreligget den fornødne forsikringsdækning, eller om den enkelte person, virksomheden eller samfundet, alene måtte bære tabet ved skaden.

Det har glædet os, at Erhvervsarkivets medarbejdere har villet udarbejde denne bog i forbindelse med forsikringsforeningens jubilæum, og vi bringer her en tak til Byhistorisk Udvalg og Erhvervsarkivets leder, overarkivar Vagn Dybdahl, for det udførte arbejde med at skildre disse begivenheder, der på forskellig vis har været med til at præge det samfund, hvori forsikringsforeningen nu har haft sit virke i 50 år.

April, 1969.

FORSIKRINGSFORENINGEN I AARHUS

Domkirken i tordenvejr og storm

Storm og lynnedslag kunne engang være ødelæggende for privatpersoner, virksomheder og institutioner. Skæbnens tilskikkelser kunne det vel være svært nok at bære for private og virksomheder, der havde indtægter, men ofte usikre indtægter. For institutioner, som f.eks. kirkerne, der ofte havde ganske små midler til rådighed, kunne omfattende bygningskader medføre forpligtelser, som det ikke var muligt at afvikle gennem årtier.

Århus Domkirke har gennem årene været ramt af adskillige alvorlige ødelæggelser under storm og uvejr. Især det høje tårn og spir har været udsat.

Den 24. maj 1642 gik et voldsomt tordenvejr hen over Århus. Tidligt om morgenen trak skyerne sammen, og det begyndte at tordne langt ude i nord. Tordenen kom nærmere, og ved nitiden lød et så forfærdeligt torden-skrald, at klokkeren ved Domkirken aldrig i sine dage havde hørt et så grueligt slag. Han tænkte dog ikke mere over det, førend det begyndte at ryge ud fra domkirkespiret helt oppe ved knappen. Det var så højt oppe, at ingen kunne nå derop og slukke ilden, der hurtigt greb om sig. Nogle tømmermænd var vel sammen med nogle andre gået op i spiret for at hugge dette om, men ilden greb heftigt om sig; smeltet bly begyndte at løbe ned ad spiret, og de måtte være glade for, at det lykkedes dem at nå uskadte ned.

DOMKIRKEN I TORDENVEJR OG STORM

Da klokken havde slået ti, begyndte rygtet om spirets brand at nå ud blandt folk. Mange mennesker forsamledes rundt om i de gader, hvorfra man kunne se det forfærdelige syn. Knappen på spiret begyndte omsider at hælde nedad, og snart faldt stangen med knappen til jorden. Ilden fik dermed luft, og flammerne slog fra alle sider op imod himlen.

Situationens alvor gik nu op for byens borgere. Man hørte gråd og klage, og de, der boede nærmest kirken, begyndte at slæbe deres ejendele ud fra husene, kister og skrin, klæder og andet. Mange mente, at hele byen ville blive ødelagt. Men bredte ilden sig end til 3-4 huse ved kirken, så fik man den dog slukket dér.

Spiret stod ikke til at redde. Alt tømmeret brændte, og brændende tømmerstykker faldt ned på Domkirkens tag og gjorde skade på bly og tømmer. Mange småbrande blev antændt; men der blev ydet en stor indsats af rytteriet, der lå i byen. Under ritmesterens ledelse fik soldaterne ilden dæmpet; fra hvælvingerne forhindrede de med øksehug flammerne i at brede sig.

I løbet af tre timer brændte domkirkespiret ned til tårnets murværk. Alt blev ødelagt, tømmer og bly, urværket og klokkerne – med undtagelse af den mindste korsklokke, der blev kastet ud af et glamhul og faldt ned i en løs jordgrav, hvorved den blev reddet.

Branden kunne ses viden om og gjorde et stort indtryk på byens borgere. Klokkeren ved kirken udgav en bog om spirets »ynkelig og såre jammerlig undergang formedelst lynild af himlen«.

Der skulle gå næsten en snes år, før der blev økonomisk

DOMKIRKEN I TORDENVEJR OG STORM

Englen fra det lille spir ved domkirkecoret styrter ind til den intetanende latinskolelærer.

Således forestillede fuldmægtig Rasmus Nielsen sig spirets nedstyrtning ca. 80 år efter, at begivenheden havde fundet sted. Han var vel født 15 år efter ulykken, men havde som dreng hørt folk i byen fortælle om den. Da han i 1902 udgav sine charmerende fortællinger »Fra det gamle Århus«, lod han tegneren Arvid Aac illustrere den dramatiske begivenhed.

baggrund for atter at rejse et spir. Det ny, vistnok noget lavere spir fik lov at pryde kirken til januar 1737, da en voldsom orkan fik det til at styrte ned; efter få måneders forløb var det dog rejst igen.

Allerede en halv snes år senere blev Domkirken atter ramt af uvejr. Man var i 1747 ved at udføre en hovedreparation, og da orgelbyggeren en decembereftermiddag arbejdede i orgelet sammen med to medhjælpere, slog lynet ned. Mester og den ene af arbejdskarlene blev dræbt, mens den anden slap med skrækken. Nogle orgelpiber smeltede, og der blev slået nogle sten løs, men der opstod ingen brand.

Da kirken endnu en gang blev ramt af uvejr, var det et af de små runde trappetårne ved koret, det gik ud over. En dag i 1822 blæste en kraftig vestenstorm. Tæt ved Domkirkens østgavl var der om eftermiddagen undervisning i latinskolen. Det kunne ikke undgås, at eleverne blev distraheret af den voldsomme storms rusk, især ikke, da de opdagede, at det slanke, kegleformede spir på det nordlige af trappetårnene vaklede på en betænkelig måde.

Eleverne mente, at det så ud, som om spiret kunne styrte ned og bad deres lærer, om de ikke måtte flytte længere ind i værelset, bort fra vinduerne. Læreren gik hen til vinduet og så, at der nok kunne være fare på færde, men undervisningen blev fortsat.

Klokken fire hørte undervisningen op, eleverne gik hjem, og deres lærer gik ind på sit værelse, idet han som de andre lærere boede på skolen. Han stod ved sit vindue og så spiret svinge og vakle. Pludselig kom der et heftigt vindstød, spiret gav efter og styrtede ned imod skolen, i

den retning, hvor han stod. Det tørnede mod skolens mur og ramte et vindue i naboværelset. Her sad en kollega og tænkte ikke på nogen fare. Der lød et vældigt brag, vinduessprosserne knustes som tændstikker, og spirets fløj, der forestillede en engel med en basun for munden, dansede hen over gulvet, uden dog at gøre læreren fortræd.

Det andet spir blev stående. Spørgsmålet var, hvad man nu skulle gøre. Økonomiske overvejelser kom uundgåeligt til at spille en rolle. Nogle mente, at det var nemmest og billigst at rive begge tårnene ned, andre mente, at man burde genopføre det nedblæste spir. Atter andre gik ind for, at man skulle rive det andet spir ned og opføre to helt nye spir.

Man valgte den sidste løsning. Da der på den tid ikke fandtes en Århus-arkitekt, der kunne lave tegning til sådanne spir, lod man en skibsbygger udføre arbejdet. Man fik da to spir i en underlig orientalsk form, nærmest som kolossale, velskabte løg. Stormvejret kostede ikke blot dyrt; det blev også årsag til, at man i mere end et halvt århundrede skulle se på de løgkuplede spir, der ganske misklædte den gamle kirke.

Litteratur: Hans Hansson Skonning: Sandfærdig relation oc beskriffvelse om Århus domkirckis spiirs ynckelig oc såre jammerlig vndergang formedelst liunild aff himmelen..., 1642. – Christian Vest Hertel: Forsøg til en antiqvarisk-historisk beskrivelse over Århuus dom- og cathedralkirke, bd. 1, 1810, s. 36–53. – Rasmus Nielsen: Fra det gamle Århus, 1902, s. 5–9. – Århus gennem tiderne, bd. 3, 1941, s. 124–25, 150, 151.

Studsgades Liglav

I ældre tid kunne en begravelse blive en økonomisk katastrofe, så meget mere, som man dengang lagde stor vægt på, at en begravelse skulle være standsmæssig. Vel hændte det, at medborgere trådte hjælpende til. Det fremgår således af en annonce, der i 1834 af en enke blev indrykket i Århuus Stiftstidende: »Tak, ædle mennesker! for den villige understøttelse, som De beviste mig ved at hjælpe mig til at få min afdøde mand i jorden«. En sådan hjælp var imidlertid ganske tilfældig.

Mange borgere havde dog muligheder for at sikre sig økonomisk på dette område. Helt tilbage i middelalderen eksisterede forskellige sammenslutninger eller broderskaber, de såkaldte gilder, hvis medlemmer gensidig hjælp og understøttede hinanden; gildebrødrene skulle bl.a. følge hinanden til jorden og sørge for læsning af sjælere messer.

Af gilderne udvikledes med tiden de senere kendte lav, der efterhånden blev mere fagligt betonedede foreninger, sammenslutninger af handlende og håndværkere. Lavene fik stor betydning for det økonomiske liv, men spillede også en vigtig selskabelig og social rolle. I lavenes vedtægter, lavsartiklerne, fastsattes reglerne for hjælp og understøttelse til lavsbrødrene. Døde en lavsbroder, skulle lavsbrødrene bære ham til graven, og af lavskassen udbetaltes et beløb til begravelsen. Lavet havde gerne lig-

klæder og ligbåre, som blev benyttet ved sådanne lejligheder.

Efterhånden blev der ved mange lav oprettet særlige lig- eller begravelseskasser, hvor lavsmedlemmerne gjorde indskud, således at de blev berettiget til at erholde begravelseshjælp. Medlemmerne fik pålæg om at yde disse bidrag »på det, at de, om de dør, kan blive til jorden manerligen bestedte«. Flere af de større lav fik også særlige liglav eller ligfærdslav. Et sådant kendes i Århus helt tilbage til 1689, nemlig Århus Smedes Ligfærdslav; fra samme tid kendes Århus Skipper-liglav, men det er endnu ældre.

For de mennesker, der ikke kunne sikre sig begravelseshjælp ved at indtræde i et lav, stiftedes der mange steder særlige foreninger. Helt tilbage til 1600årene kendes der selvstændige liglav eller ligbærerkompagnier, uden tilknytning til bestemte handels- eller håndværkerlav.

Århus havde i begyndelsen af 1700årene to lav, der optrådte som særlige ligbærerlav, Studsgades Liglav og Brobjerg Liglav. Studsgades Liglav blev oprettet i 1714, efter at man allerede i 1712 havde været ved at sætte nogle lavsartikler sammen. Det havde sine grunde, at man netop da oprettede et sådant lav. Pesten stod for døren, således som det fremgår af indledningen til lavsartiklerne: »Eftersom der intet vissere end døden og intet uvissere end dødens time og den skadelige pestilens, som kommer snigendes udi mørket, og sygdomme, der fordærver om middagen, grasserer nu heftig hos vores kære naboer, kan også hos os være formodendes (når Gud så vil); thi døden kan stige ind ad vores vinduer, ja, går altid

de gamle i hælene og står de unge på lur. Da haver vi underskrevne lavsbrødre udi Jesu navn syntes højt fornøden at være, efterfølgende punkter med hinanden at oprette«.

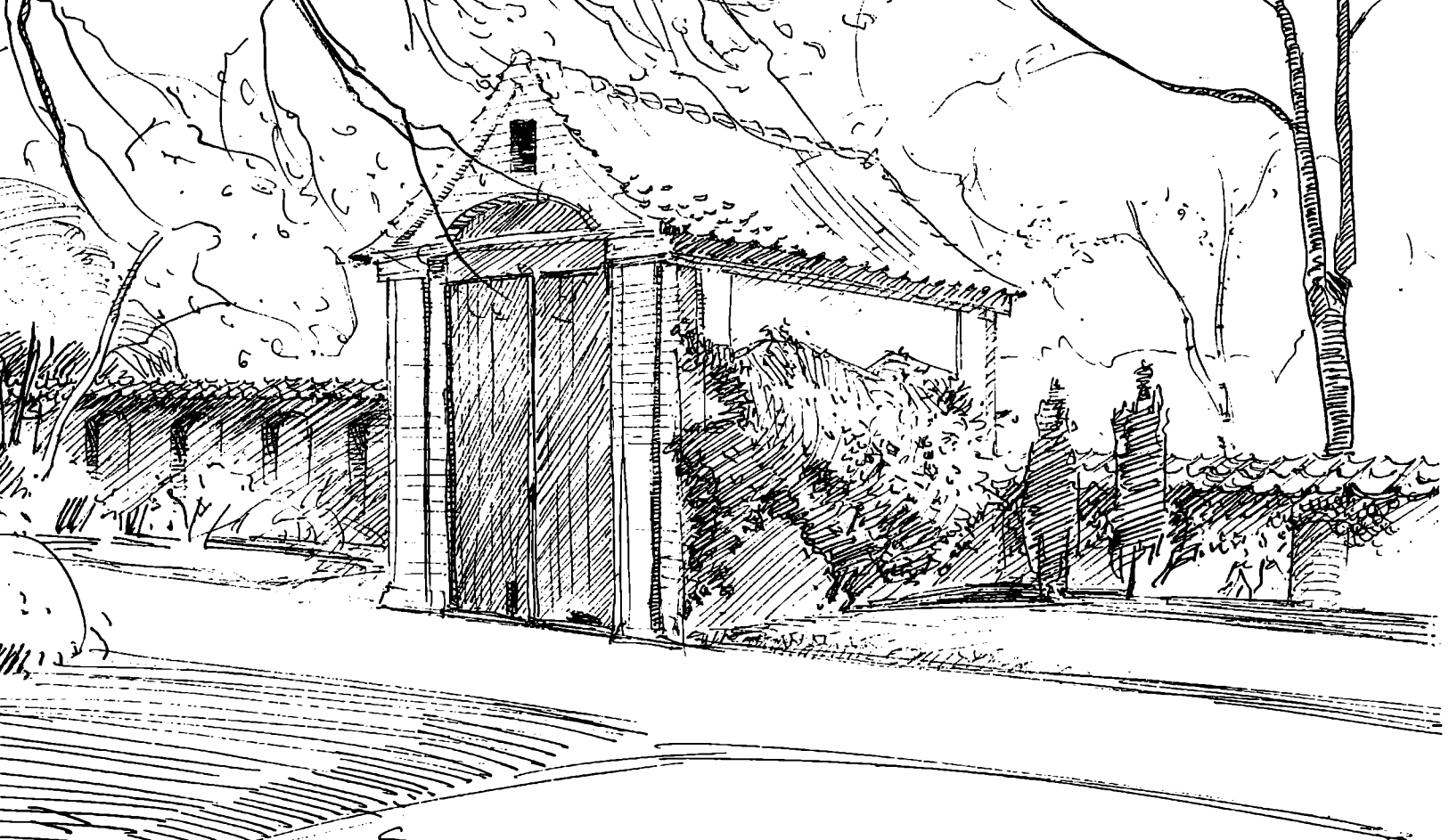
Studsgades-lavets lavsartikler fastsatte i 11 punkter de nærmere regler for lavets virksomhed og lavsbrødrenes rettigheder og pligter.

Enhver ærlig mand kunne blive medlem af lavet. Ved indtrædelsen skulle man betale to sletdaler til lavets styrelse, 8 sk. til de fattige og til lavsbudet 8 sk. for hans ulejlighed med indskrivningen.

Når nogen af lavsbrødrene, deres koner, børn eller tyende døde, skulle der gives meddelelse til oldermændene, således at han kunne tilsige dem, der skulle bære liget til graven. Det var lavsbrødre, der blev tilsagt til denne tjeneste, hvor de skulle møde med kappe og sorte klæder. Hvis nogen af de tilsagte undlod at møde og ikke sendte en anden i stedet, skulle de bøde 1 rigsdaler til lavet. Nægtede de at betale, skulle der foretages udpantning i deres hus, også selv om de udmeldte sig af lavet.

Empirekapellet på den gamle søndre kirkegård, den nuværende rådhuspark. Søndre kirkegård blev taget i brug i 1818 og lå dengang uden for byen, ved Frederiks Allé uden for Frederiksport. Omkr. 1830 opførtes et lille kapel i empirestil. Det var indrettet til opbevaring af købmandsliglavets ligvogn, der stod her indtil 1854, da lavet blev ophævet. Omkr. 1876 blev den lille bygning indrettet som sprøjtehus for brandvæsenets linje 1.

Då Århus i slutningen af 1930'erne begyndte opførelsen af det nye rådhus, måtte det gamle empirekapel vige. Det blev nedrevet i 1937, men var forinden blevet forevigt af malerinden Vibeke Agnete Møller, gift Klemann, hvis tegning ses her.

1026 - 1 1027

Viecke Klemann

STUDSGADES LIGLAV

Lavsartiklerne åbnede mulighed for, at lavet kunne skaffe sig en mindre indtægt ved en særlig virksomhed. Oldermændene kunne nemlig, med styrelsens tilladelse, udleje lavets ligklæder, lagner og ligbåre. For de bedste klæder og lagner tog man 1 rigsdaler, for middelhøje klæder blot en trediedel, 2 mark. En af de store båre kostede $\frac{1}{2}$ rigsdaler, mens den mindre kostede en rigsort. Man havde dog også visse udgifter ved denne virksomhed. Oldermændene var forpligtet til at lade ligklæderne lægge til luftning og lade dem vaske, så tit det var fornødent, og han skulle for denne ulejlighed have 2 mark årligt.

Det var naturligt, at man i liglavet måtte have visse regler for medlemmernes opførsel. Når lavsbrødrene var kommet til lavshuset, skulle oldermændene straks tilholde alle brødrene at læse en andægtig gudelighedsbøn samt Fadervor. Hvis nogen var ulydig eller lavede spektakel eller bandede og sværgede ubluligen eller misbrugte Guds navn, skulle de bøde efter visse takster, der dobles op for hver gang. Gik nogen så vidt, at det endte med slagsmål eller skældsord, skulle de straffes af øvrigheden efter loven, idet oldermændene var forpligtet til at give meddelelse til øvrigheden – hvis han ikke selv ville straffes.

Hvor længe Studsgades Liglav eksisterede, vides ikke. I hvert fald i 1782 fungerede det stadig, men det forekommer ikke i den første Århus-vejviser, fra 1859. På den tid var lavene ved at forsvinde, efter at man i 1857 havde fået næringsfrihedsloven. Deres virksomhed i henseende til begravelseshjælpen blev overtaget af frie syge- og begravelseskasser, der i byerne gerne var en fortsættelse af lavkasserne, mens sygekassebevægelsen på landet først

STUDSGADES LIGLAV

fik betydning omkring 1870. I Århus fik man i 1863 en sammenslutning af flere ældre kasser i den institution, der nu hedder »Sygekassen Århus«.

Litteratur : Liglavsskræer, Århus bys arkiv, Ab 71. – Christian Vest Hertel: Forsøg til en antiqvarisk-historisk beskrivelse over Århuus dom- og cathedralkirke, bd. 2, 1810, s. 91 ff. – O. Müller: Om laugsvæsen, 1840, s. 64, 69–70. – Helge Søgaard: Bidrag til de jyske liglavs historie i det 18. århundrede. (Jyske Samlinger, 5. r. 3, 1937–38, s. 361–88).

Tyverier i 1720'erne

»Formedelst dend disvære her i Byen tilvoxene Tyveri, som ioe meere og meere forøves, eragtes fornøden at være, i visse Henseende bekicnt at blive, hos hvem af Byens Indvaanere er passeret udi de 3 til 4 sidste Aaringer...« – således indledte Århus bystyre et cirkulære, som det i marts 1730 lod ombære til samtlige byens huse. Fortidens samfund lagde overordentlig stærk vægt på ejendomsretten. Den var næsten hellig, og karakteristisk var det, at overgreb mod den – i al fald tidligere – var blevet langt stærkere straffet end f.eks. drab. Det sidste forte ikke i alle tilfælde til dødsstraf, tyveri næsten altid. Med tiden mildnedes synspunkterne; men det at stjæle var stadig et alvorligt overgreb på samfundsordenen.

I sidste halvdel af 1720'erne var tyverierne i Århus taget til i en grad, så de var blevet en svøbe for byen. Borgerne har sikkert i stort tal klaget til magistraten, og denne har vel i nogen grad været i klemme, fordi den ikke havde tilstrækkelige muligheder for at tage kampen op mod uvæsenet. I 1730 besluttede man sig til at gøre et forsøg på at få et overblik over situationen, og til det formål udpegede man seks mænd til, to og to i hver af de tre roder (skatteopkrævningsdistrikter), at gå rundt og skaffe oplysninger.

Mændene blev udstyret med et lille hæfte, hvori indbyggerne, for så vidt de kunne skrive, selv skulle redegøre for, hvor meget der i årene 1727–30 var stjålet hos dem

og af hvem – hvis de havde nogen mistanke om det. Hæfterne, der er bevaret i byens arkiv, rummer en lille stump kulturhistorie fra en side af tilværelsen, der ganske vist ikke er ukendt, men næppe mange andre steder koncentreret i denne form. Hertil kommer, at de formentlig udgør Danmarks første kriminalstatistik.

Nogen stor by efter moderne målestok var det ikke, mændene spadserede rundt i. I nord-syd strakte den sig fra Nørreport til det nuværende Handelsbankens hus på Rådhuspladsen og i øst-vest fra Bugten, der gik ind til Havnegade-Skolebakken-Kystvejen, omtrent til Vesterbro Torv. Indbyggertallet lå på omkring 3.500 og var det fjerdehøjeste uden for hovedstaden. Ålborg og Helsingør havde ca. 4.000 og Odense ca. 3.800. Byens lidenhed havde til følge, at undersøgelsen ikke blev nogen langvarig affære; det tog kun godt en uge, inden rapporterne kunne afleveres. Hvad der siden er sket, melder de bevarede arkivalier ikke noget om; men det er vel troligt, at postyret har skræmt tyveknægtene til i nogen grad at holde sig i ro.

Når rapporterne i dag har interesse, skyldes det, at de giver et indblik i, hvad det var, der blev stjålet, og nægtes kan det ikke, at der var meget løjerligt iblandt. Interessant er også magistratens fremgangsmåde, som i høj grad indbød til overdrivelser. Men enten har ingen tænkt på den fare, eller også har man valgt at tage overdrivelserne med, fordi man ikke havde tænkt sig at erstatte tabene. De fleste redegjorde dog omhyggeligt for, hvad de mente at have mistet og satte det i værdi, og selv om der kan være »digt« imellem, virker det meste tilforladeligt. Kun

en enkelt, Thomas Jensen Sabroe i Studsgade, opgav det og nøjedes med at erklære, at han i de godt tre år var blevet bestjålet for effekter til en samlet værdi af 150 rd. Den umiddelbare mistanke, Sabroe her vækker, bestyrkes af, at tallet er blandt de højeste; de fleste ligger på mellem 10 og 50 rd. I alt blev der for tiden fra 1727 til undersøgelsen anmeldt 188 tyverier, 80 i 1., 48 i 2. og 60 i 3. rode.

Nogle eksempler fra 1. rode kan give et indtryk af karakteren af tyverierne. 1. rode bestod af gaderne Fægyde (nu Nørreport), Mejlgade, Studsgade, Bag Bisgård (nu den østlige del af Rosensgade), Domkirkegården, Skolegade og Kannikegade. J. Ochsen meddelte, at han i december 1729 havde fået slået 6 vinduer ind i to stuer. Der var stjålet to netteldugs- og to lastingsgardiner til en samlet værdi af 4 rd. Også Christian Jensen havde mistet gardiner: i 1728 for 4 rd. 4 mk. og i 1729 for 2 rd. 2 mk. Ved den sidste lejlighed var der endvidere taget en jerngardinstang til 8 sk. De to tilfælde er ikke de eneste, der drejer sig om gardiner. De kunne i reglen fjernes udenfra, og risikoen for opdagelse har derfor været minimal i datidens bælgmørke by. I det hele taget har stoffer og tøj været et yndet objekt. Johanne salig Hans Blocks melder om damaskservietter, drejls håndklæder og lærred, Sønnik Hansen Buxlund med flere om forklæder, Henrik Jørgen-

Århus set fra syd i 1760-erne; efter stik i Erik Pontoppidans Danske Atlas.

Vejen i forgrunden er den inderste del af den nuværende Strandvej; den fører op mod en portåbning, nemlig den såkaldte yderste mindeport, der lå for enden af Dynkarken ved Sønder Allé. Langs de yderste husrækker ses det hegn, der markerede byskellet.

AARHUUS.

sen om klædninger og linned, Peder Jensen Illesø om sengetøj (dyner og puder m.v.). Jens Andersen Müller om kapper, Peder Saabye om hatte med kniplinger og Matz Ifversen om en »skiort fra min Sven og en fra voris Dreng og en særk fra voris Pig«.

Også fødevarer gik det, om end i mindre omfang, ud over. Hans Blægen opgav to sider flæsk, Sønnik Hansen Buxlund flæsk og en halv skæppe havregryn, Anthon Georg Harding flæsk, der var hængt til røgning i hans skorsten, Frandts Mortensen 3 lispund tørret kød og Hans Olesen 6 td. rug. Flere opgav klipfisk i ret store mængder.

Egentlige kostbarheder og penge forekommer sjældent. Anthon Georg Hardung anførte dog 24 rd., det største beløb overhovedet, Jørgen Rasmussen Skrædder et sølv-lågkrus, Thyge Rasmussen et sølvbeslag til en hirsch-fænger og et sølvgreb til en kårde, Anne salig Christen Ollufsens et sølvbæger, Mickel Nielsen Møller en sølvklokkestreng og Rasmus Pedersen Hasle et stort krus med sølvlæg.

Af rene pudsigheder, set med nutidens øjne, kan nævnes den kårde, som Wilhelm Steinwinkel skrev, »blev borttaget fra min side på kirkegården lige uden for salig hr. Hans Blochs enke, en kårde, som jeg selv havde givet 6 rd. for, mens vel af værdi meget mere«. Søren Jensen Broge rapporterede foruden hvidkål og morrødder (gulerødder eller pastinakker) »Slønguercket af vor Pomp alt sammen af jern af værdi 6 rd.«. Slønguercket må være identisk med slinkeværket, d.v.s. brøndkarmen, hvordan man så har kunnet bære sig ad med at stjæle den. Endelig angav Søren Knudsen en stor ildklemme og en jerntang.

For de fleste af de adspurgte var der ikke nogen tvivl om, hvem det var, der således hærgede byen. Det var de soldater, ryttere, der efter tidens skik var indkvarteret i købmandsgårdene. Enkelte af dem synes også at have aflagt tilståelse, som de to fra ritmester Halkus' kompagni, som »derfor af tvende corporaler blev pryglet«. Men hvor meget hold, der var i anklagerne mod militæret, lader sig ikke konstatere nu. At rytterne, og måske med god grund – de var professionelle soldater – ikke var afholdt i byen, er sikkert nok.

Hvordan man er kommet af med det blandede sortiment af tyvekoster, fortælles heller ikke. Men der synes at have været muligheder på torvedagene, hvor der åbenbart ikke har været nogen kontrol med, hvad der blev udbudt. En af rapportørerne skriver om noget linned, som var blevet stjålet fra hans have, hvor det lå til blegning: »Nogle ville sige, at Tiufen havde solgt dem til Søren Kandestøbers Tjeniste pige paa Torved, men ingen beviis endten i en eller anden Maade var der om at erlange, derforre med Skaden motte ties stilde«. Det sidste er sikkert karakteristisk for hele affæren. Når der kunne gå så lang tid, inden myndighederne tog sagen op, skyldtes det, at folk først for alvor begyndte at klage, da det blev helt galt. Det lille tyveri til en beskeden værdi affandt man sig med, fordi det nu ikke kunne være anderledes.

Litteratur: Undersøgelserforretning om de tyverier, der var begået i Århus i de sidste 3-4 år for 1730. 1730. Århus bys arkiv, Aa 238

Om enkeboder

»See et Folck i Aarhus her, som medlidend Hierte bær,« hedder det i et digt, der er indført i Århus fattigvæsens protokol for årene 1708–1763. Det medlidende hjerte havde en central plads i fattigforsorgen helt op til begyndelsen af 1700-tallet; hovedparten af de midler, man havde for hånden til at hjælpe samfundets dårligst stillede med, kom nemlig ind ved gaver fra velhavende medborgere. Gaverne faldt i reglen i to former: som legater eller som faste ejendomme, der huslejefrit blev stillet til rådighed som boliger for fattige, sædvanligvis enker. 1684 skænkede borgmester Michel Michelsen Malling fire boder, som sådanne småhuse kaldtes, på Fiskergades søndre side, »hvilke fire boder herefter alle tider skal være og blive til fattige enkers husværelser, en efter anden deres livstider, eller så længe enhver sig ærlig, skikkelig og vel forholder, fri for husleje«. Borgmester Christen Jensen Basballe skænkede i samme århundrede fire boder bag klosteret ved den nuværende vestre ende af Klostertorv. Disse boder skulle opretholdes ved indtægterne af et stykke jord, der bl.a. rummede det område, hvor Århus fattiggård blev rejst i 1869–70. 1695 blev gaven af familien øget med endnu syv boder samme sted, et kompleks, der fik navnet Storkereden. De forsvandt dog allerede 1758, fordi den sidste borgmester af familien, Christen Basballe, ikke havde holdt dem i den foreskrevne stand. Også i Studsgade oprettedes der i 17.

årh. syv boder, om hvilke der i ovennævnte protokol oplyses, at der under dem var »kældre, som kan bebos af ringe fattige folk«.

En optælling fra 1811 noterer på det tidspunkt 31 enkeboder i byen, nemlig Badstuegade 1, Fiskergade 4, Graven 6, Klostergade 7, Mejlgade 1, Møllestien 2, Nygade 2, Ridderstræde 1, Rosensgade 4 og Studsgade 3. Nogen stabil forsikringsform for gamle og unge enker var boderne naturligvis ikke; dertil var deres antal for ringe og tildelingen formentlig for tilfældig. Men for mange betød de tag over hovedet, selv om det næppe afholdt nogen fra det tiggeri, der hærgede som en svøbe, og som man ihærdigt bekæmpede. Boderne har sikkert været udmærkede, om end beskedne lejligheder; men for dem alle gjaldt det som for Basballes huse, at de ikke blev passet, som det var forudset. De forfaldt, og de fleste blev i løbet af 19. årh. solgt, som regel til nedbrydning. Hertil kom også, at fattiggården overtog deres opgave, en udvikling, de fattige, trods deres forfaldne boder, ikke så på med velvilje. Den tog en stor del af deres personlige frihed fra dem.

Af omstående liste fremgår det, at der var 2 boder på Møllestien. De blev oprettede i 1768 af tidligere rådmand og farver Andreas Stæhr, der nu var forvalter på Marselisborg og administrator af Domkirkens jordegods. Den originale fundats er bevaret i Århus bys arkiv. Nogle detaljer fra fundatsen kan give en fornemmelse af de tanker, der lå bag en sådan gaveydelse.

Stæhr erklærer indledningsvis, at han, mens han i årene til 1739 var fattigforstander, ofte havde savnet boliger for »fattige, skikkelige enker«. De, der var, var for ordinære

fattige og ikke »indrettede eller af den størrelse, sådanne slags enker kunne bebo«. Han havde derfor ladet fire ham tilhørende boder på Møllestien nedbryde og i stedet ladet opbygge et otte-fags hus med to lejligheder i, to stuer, køkken og spisekammer. Bag huset var anlagt et »lidet kålgårds bed«. I hver lejlighed skulle bo to enker sammen. Huset skulle tilhøre Århus fattigvæsen og bruges som enkebolig, »så længe Århus er til og derudi er kristelig øvrighed«.

Med de »fattige, skikkelige enker« tænkte Stæhr på en bestemt gruppe, som han definerede med disse linier: »At den skjulende, undselige og nedslagende fattigdom er mere bitter og bidende end den åbenbare, ublu og skrigende armod; det første slags ved jeg tavs og tålig (∴ tålmodig) lider under deres tynde (∴ tyngende) skæbne; men det sidste slags pukke og true sig almisse og godhed til med deres nøgne armod. Det er i den henseende, jeg forstår og mener ved skikkelige og trængende enker: De enker, hvis mænd har betjent nogen af Århus bys offentlige eller andre publiqve kongl. embeder og betjener i den civile stand, og i mangel af sådanne trængende de af købmands- eller husnæringsstand, som ved særskade, sygdom og anden vanheld er bragt i så kummerlig tilstand, at de intet uden at savne det fra deres mundportion (∴ ikke uden at sulte) kan tåle at leje anstændige husværelser. Dem er det, jeg vil skal understøttes og soulageres med fri beboelse deres livstid«.

Hensigten med gaven, betonedes Stæhr, var ikke nogen »verdslig vanitet (∴ forfængelighed) eller forfængelig æresminde«, men en tak til Gud og en håndsrækning til

OM ENKEBODER

Huset i Møllestien, som rådmand Stæhr i 1768 skænkede til enkebolig. Det er det nuværende Møllestien 25-27, hvor bindingsværket nu tydeligt ses; i en lang årrække var det pudset over. Skønt specielt opført som enkebolig gengiver ejendommen dog den typiske bolig for datidens jævne borgerskab.

hans medkristne for de gode år, han havde haft i Århus. Såvel han selv som hans arvinger ville vedligeholde boderne, så længe de levede; men herudover levede han af sit dødsbo en kapital på 150 rd., hvis renter fattiginspek-

tørerne skulle anvende til at holde huset »i fornøden og så god stand inde og ude, som de agter for Gud og den høje øvrighed at forsvare og deres egen ære det udkræver«. Kapitalen kunne i givet fald erstattes af et jordstykke, hvis Stæhr fandt et egnet.

Så længe Stæhrs tre gifte døtre levede, skulle de bestemme, hvem der skulle bo i boderne, derefter overgik retten til inspektørerne – dog således »at de udvalgte 2 å 3 kompetente trængende enker og deres navne udi en for hver sammenrullet sedler tegnet, som alle lægges i en hat eller anden skjul, hvoraf den, hvis seddel med navn af en fremmed og uvedkommende person eller umyndig barn udtages, nyde den vacante våning«. Herved mente Stæhr at fritage inspektørerne for mange vanskeligheder, ligesom metoden passede »sig allerbedst efter min intenderende vilje og dette pium legatum (∴: fromme legat)«.

Formentlig belært af erfaringer bad Stæhr »kærlig« om, at fattiginspektørerne ville hindre «våningernes fordærvelse», og han fortsatte: »Gud i nåde bevare byen og dette lidet hus fra al ulykke, han selv lægge sin velsignelse til dette værk, at de rette trængende må nyde så ren en frugt og nytte deraf, som jeg denne skærv og et ømt og velvilligt hjerte har nedlagt, ja han selv nådelig fremme sin vilje og de fattiges tarv, som begge dele er et mål, jeg ved hans faderlige bistand attrår«.

Milde gaver har ofte været sammenlignet med de katolske kirkers aflad, og noget har der måske også ind imellem været derom; men bag rådmænd Stæhrs svulstige stil fornemmes nu kun taknemmelighed mod den by, der havde givet ham et godt liv.

OM ENKEBODER

Sammen med sine tre svigersønner har han underskrevet og beseglet dokumentet og overgivet det til magistraten »til gemme og bevaring i rådstuearkivet«. Der ligger det endnu.

Litteratur: Århus fattiges kapitalbog og enkers våninger, nr. 1. (ca. 1708-63). Århus fattigvæsen, Århus bys arkiv. - Rådmand Anders Stæhrs fundats for to enkeboliger i Møllestien, 14. okt. 1768. Århus bys arkiv, Aa 282. - Århus gennem tiderne, bd. 2, 1940, s. 348 ff.

Privat velgørenhed

Trods gentagne reformer af det offentlige fattigvæsen i ældre tid var der aldrig penge nok i byens fattigkasse til at afhjælpe nøden. Det offentlige etablerede således ikke et effektivt sikkerhedsnet for de udsatte sociale grupper, og da forsikringsvæsenet på disse områder ikke var særlig udviklet, måtte dårligt stillede forlade sig på tiggeri og privat godgørenhed, når nød og ulykke ramte.

Velgøreheden antog i Århus som andre steder mange former. Private selskaber blev dannet, blandt hvilke Velgørenhedsselskabet af 1841 var det mest kendte; men megen godgørende virksomhed udfoldede sig uden for selskaberne. I 1814 meddelte den jødiske købmand Levin Davidsen, at han solgte smør til de fattige til samme pris, som det kunne erhverves for i torvehandlen; betingelsen for at kunne købe var, at man kunne fremvise en attest om virkeligt behov udstedt af fattigkommissionen. »At afhjælpe den trængendes trang med en af livets daglige fornødenheder er min hensigt, og den vil vist ikke blive miskendt af nogen af mine medborgere«, erklærede Levin Davidsen; for at dokumentere sit rette filantropiske sindelag udtalte han videre, at han havde ydet 4 skæpper rug, som for hans regning skulle bages til brød og derefter uden betaling tildeles de fattige.

Omkring år 1800 var det almindeligt, at man ved private selskabeligheder foretog en indsamling, som skulle

komme de dårligt stillede medborgere til gode. Da handske-maker Jens Mogensen Arp i vinteren 1806 holdt venneselskab, blev der indsamlet 2 rdr., og da skrædderlavets mestre og svende året efter var forsamlet til »en lystighed« hos oldermænden, viste indsamlingsresultatet 3 rdr. 6 sk. Dramatiske forestillinger til velgørende formål blev afholdt århundredet igennem, og det kunne hændes, at hjælpen tog sigte på udenbys nødlidende, som da der i 1812 blev afholdt en teaterforestilling til fordel for »de brandlidte i Hobro«.

Ved denne lejlighed betænkte altså en nærmere defineret gruppe mennesker, som havde hjælp behov, og det var i det hele karakteristisk for megen privat velgørelse, at den udfoldede sig i forbindelse med akutte behov. Under krigen i begyndelsen og i midten af århundredet blev der rig lejlighed til at yde hjælp. Efter slaget på Reden 1801 kunne stiftamtmand Høegh-Guldberg takke borgerne for deres deltagelse i indsamlingen til »vore brave kvæstede krigeres lindring og for enkerne og børnene«. Mere lokal interesse knytter der sig til »Komiteen til understøttelse for de i krigen udkommanderedes i Århus efterladte familier, for sårede og faldnes efterladte«. Den blev oprettet under krigen 1848-50 og modtog begæringer om understøttelse. Hjælp blev også ydet individuelt; gardisten P. Lassen Espelund kunne i avisen takke kammerjunkeren, premierløjtnant v. Holck for velvilje og godhed mod gardistens kone og børn, der måtte efterlades i meget trykkende omstændigheder, da han blev indkaldt til tjeneste. Også den ulykkelige krig i 1864 kaldte på offerviljen. Under forevisning af »den

PRIVAT VELGØRENHED

preussiske spidsgranat« indsamlede to herrer penge og tobak til en værdi af 46 rdr., og de kunne derfor til soldaterne på Als sende 640 karduser røgtobak, 800 cigarer og 260 ruller skråtobak.

I mere fredelige tider var velgøreheden især rettet mod familier, der blev ramt af ulykke, sygdom eller dødsfald; enker med mindreårige børn var ofte genstand for sympati. Inger Pedersdatter kunne i 1814 takke de ædle givere, som lindrede hendes og hendes 4 umyndige børns sorg i den tunge skæbne, da hendes ægtefælle, gørtler Frederiksen, var afgået ved døden 40 år gammel. Da fisker Frands Frandsen omkom i 1888, blev der samlet ikke mindre end 2.750 kr. ind til de efterladte. Frands Frandsen omkom under en kapsejlad på Bugten sammen med søfører Jensen, i hvis båd »Manon« de kuldsejlede. Fiskeren efterlod sig en frugtsommelig kone og 3 små børn i trange kår.

Når ulykker medførte invaliditet af forskellige grader – og for kortere eller længere tid – tog private velgørere ofte affære; da smed Bruun i 1859 fik sin højre arm knust i maskineriet på havnens mudderpram, blev der gennemført en indsamling; den uheldige mand havde kone og 8 børn at forsørge og stod »uden det ringeste til livets ophold«. Knap så galt gik det skomager Agerskov i 1898; han var ligbærer, da skomagermester Wærum blev ført til graven. Agerskov trådte forkert og brækkede benet; »forhåbentlig vil der . . . blive ydet den stræbsomme mand en sådan håndsrækning, at hans uheld ikke skal sætte ham alt for langt tilbage i økonomisk henseende«, lød det i en annonce i avisen.

PRIVAT VELGØRENHED

Fra de ældste tider er der gennem kirken ydet meget til velgørende formål. Klingbeutelene her stammer fra Domkirken og er antagelig fra omkring 1700; posen er af rødt silkesatin med svage spor af indvævede sorte fløjsblomster og foret med vaskeskind. Stangen med posen ræktes ind langs bænkeraderne, og de fleste klingbeutel var forsynet med små klokker, der kunne hidkalde de sovendes opmærksomhed. Beutlerne erstattedes efterhånden af tavler, som igen blev forløbere for kirkebøsserne. Messingbeslaget på billedet er fra en kirkebøsse i Domkirken. Det stammer antagelig fra omkring 1900.

PRIVAT VELGØRENHED

Sociallovgivning i forbindelse med private og lovpligtige forsikringer opfylder nu mange af de behov, der i sidste århundrede blev dækket gennem privat velgørehed; dog iværksættes der endnu af og til indsamlinger til fordel for skadelidte ved større katastrofer, således som det var tilfældet efter eksplosionsulykken på havnen i 1944.

Litteratur : Århuus Stiftstidende 1800-1900. Århus gennem tiderne, bd. 2 1940, s. 346-98: H. Sejerholt: Omsorgen for de fattige.

Brande i virksomheder

Virksomhedsbrande står ofte længe i mindet. Det skyldes vel bl.a., at de når et til tider stort omfang på grund af virksomhedernes størrelse, og at de direkte eller indirekte berører mange mennesker, der for en tid mister deres arbejde eller indtægter.

Lidt over midnat den 12. febr. 1875 alarmeredes byen ved de uhyggelige brandsignaler. Der var udbrudt brand i fabrikant A. B. Holms spinderi i Fiskergade. Efter blot få minutters forløb fik ilden luft gennem gavlen, der vendte ud mod åen, og den bredte sig med stor hast til den tilstødende fabriksbygning, hvor klædevæveriet og farveriet fandtes. I store stykker styrtede de brændende ydermure ned i åen, og efter en times forløb var begge bygningerne forvandlet til et flammehav. Næste formiddag så man i ruinerne maskiner, glødende bjælker og forbrændte materialer danne et sørgeligt kaos. Skaden blev anslået til ca. 150.000 kr., og selv om ejeren havde forsikret, måtte han et par år senere opgive at føre virksomheden videre.

Den store bygning Clemensborg ved Skt. Clemenstov blev i begyndelsen af vort århundrede to gange hærget af brand. En brand i 1901 var ondartet; men alligevel var branden i juni 1911 værre. Med forbavsende hurtighed bredte ilden sig fra bagtrappen i den nordøstlige fløj. Flere virksomheder blev hærget, hårdest ejeren af huset,

BRANDE I VIRKSOMHEDER

Jysk Telefonselskab, hvis samtaleregninger for juni måned gik op i røg – til glæde for abonnenterne – ligesom det store telefonstativ på taget styrtede ned gennem alle etagerne. Men også andre virksomheder blev ødelagt, et pensionat, et fotografisk atelier, en kurbadeanstalt, en sagførerforretning, et bogtrykkeri, et korsetmagasin og en våben- og ammunitionsforretning; i den sidstnævnte forretning knaldede ladte patroner og krudt ustandselig, og da en brandassistent gik igennem kælderetagen, eksploderede i det samme en krudtbeholdning, så brandassistenten blev indhyllet i krudtrøg, blev forbrændt og samtidig forslået af den nedstyrtning, som fulgte. Efter 3½ times arbejde var ilden dog dæmpet. Skaden blev vurderet til ca. 200.000 kr. Tilbage lå en ruin, der malerisk spejlede sig i åens vand.

Ved ottetiden om aftenen den 2. april 1916 lød Århus Oliefabriks faresignal ud over det sydlige Århus. Den store virksomhed, der ellers arbejdede nat og dag, hverdag som helligdag, standsede øjeblikkeligt. Der var udbrudt brand, og arbejderne strømmede ud for at hjælpe til med at begrænse ilden, der var opstået i bygningen med valse-

Flammerne stod højt op fra taget på Århus Dampmøllens korntørreri ved Mindet, da tagetagen i april 1959 blev ødelagt ved en voldsom brand.

Brandårsagen var sandsynligvis et søms passage gennem en slaglemølle, hvorved der fremkaldtes gnister, som resulterede i en voldsom støvekspllosion i støvfilteret i tagetagen. Brandvæsenet fik ilden bekæmpet i løbet af ca. 1 time. Man benyttede bl.a. de to store drejestiger, der ses på billedet; ad stigerne trængte røgdykkerhold op til tagetagen og næstøverste etage, hvorfra slukningsangreb kunne iværksættes. Skaden nåede dog at blive af betydelig størrelse, godt 300.000 kr.

BRANDE I VIRKSOMHEDER

værket, renseriet og maskinanlægget ved Jægergårdsgade. Brandvæsenet mødte med hele sin styrke; da man nåede frem, var det til et blændende flammehav, der lyste over store dele af byen.

Den antændte bygning stod ikke til at redde, men det lykkedes at begrænse ilden til den, selv om det en overgang så truende ud, idet vinden blæste op. Brandskaden var ellers stor nok. Medregner man produktionstab, beløb skaderne sig til henimod 1 mill. kr.

Til de mest brandfarlige virksomheder må henregnes olie- og benzinselskabernes anlæg. Trods strenge sikkerhedsbestemmelser kan brandulykker ikke undgås. Den 11. maj 1956 udbrød der brand i Aktieselskabet Dansk Essos anlæg på Østkajen. En rørlægger var under passage gennem tapperiet snublet; han tabte en gastænder, der ved faldet mod gulvet frembragte en gnist, som øjeblikkeligt antændte det olie- og benzinmættede trægulv. Essos arbejdere gik selv i gang med at blæse kulsyresne ned gennem taget, og brandvæsenet begyndte straks ved ankomsten at udlægge skum og senere vandtåge. Under arbejdet skete flere eksplosioner fra benzindunke, og ved eksplosionen af en 200 liters-tromle opstod en kraftig stikflamme, der nåede ca. 3 m uden for tapperiets dør; en brandmand, der stod på rampen ud for døren, blev blæst omkuld og faldt ned, således at han måtte bringes på hospitalet. Brandslukningen fortsattes ved en kombineret skumdækning og nedkøling ved vandtåge, og efter ca. 20 min.s forløb var der ikke mere åben ild.

Den 19. sept. 1959 opstod der i Jul. A. Jørgensens Kiks-fabrik A/S i Herluf Trollesgade en brand, der skulle blive

den største i Århus dette år. På vejen til brandstedet så brandfolkene himlen oplyst af et kraftigt ildskær. Da man nåede frem, råbte og skreg folk om hjælp fra en trectages beboelsesejendom, der var sammenbygget med selve kiks-fabrikken. Det blev hurtigt klart, at selve fabriksbygningen ikke stod til at redde, og man koncentrerede sig om at hindre ild og strålevarme i at antænde beboelsesejendommen og kontoret. Dette lykkedes for de ca. 50 brandfolk. Da man efter 22 timers forløb var færdig med den sidste efterslukning, var selve fabrikken totalt ødelagt, og skaderne kunne opgøres til ca. 4 mill. kr.

I sept. 1961 blev pakhusbygningen »Karensmølle« i Århus Nordhavn ødelagt ved en brand. Bygningen, der benyttedes af A/S Korn- og Foderstof Kompagniet, var henved 75 år gammel og var på 7 etager. Den anvendtes hovedsagelig som kornlager og rummede ved brandens opståen ca. 3.000 tons korn.

Ilden synes opstået ved en koplevator, der var blevet blokeret, således at der udvikledes friktionsvarme. I elevatorskakten har ilden hurtigt bredt sig til flere etager, og ved en røggasekspllosion i tagetagen blev der slået hul i tagbeklædningen, hvorefter der skete en voldsom udvikling af branden. Ford Motor Co.s store bygningskompleks, der lå blot 14 m borte, var nu også truet; en del af brandvæsenets indsats måtte koncentrerer om at sikre denne bygning mod antændelse. I slukningsarbejdet fik man assistance af to bugserbåde fra Århus Havnevæsen, »Bulbider« og »Jacob«, der hver var udstyret med to vandkanoner.

Efter 6 timers forløb var branden under kontrol. Sam-

BRANDE I VIRKSOMHEDER

menstyrning af en del af bygningen bevirkede, at den resterende del af slukningsarbejdet blev meget langvarigt. Man fik hele 33 udrykninger til efterslukning af »indeklemte« brande i de sammenstyrtede etager.

De samlede skader ved branden androg ca. 4 mill. kr., og det blev besluttet at nedrive resterne af den gamle »Karens mølle«.

Litteratur: Århus Stiftstidende 12/2 1875 og 29/6 1911. – Århus Byråds forhandlinger, 1911–12, C, s. 88–91, 1915–16, C, s. 400–02. – Demokraten 3/1 1916. – Århus kommunes beretning, 1956–57, s. 173–75; 1959–60, s. 84–85, 1961–62, s. 81–83.

Mejlborgs brand

Ejendomskomplekset »Mejlborg«s brand i 1899 er sikkert den største og mest dramatiske i byens historie – bortset fra anden verdenskrigs ofte tragiske brandkatastrofer.

»Mejlborg« – på hjørnet hvor Kystvejen og Mejlgade mødes – blev opført i årene 1896–98. Huset rummede en række store herskabslejligheder, hvoraf især de, der vendte ud til Kystvejen, var særdeles attraktive. Højt hævede den nye ejendom med sine himmelstræbende spir sig over Mejlgades små huse og gamle købmandsgårde. Og da det store kompleks stod flunkende nyt var det byens stolthed – Men glæden over »Mejlborg« blev i første omgang kortvarig.

Over for »Mejlborg« lå firmaet Petersens og Jacobsens tømmerhandel på et ca. 12.000 kvadratalen stort areal begrænset af Mejlgade, nuværende Rådmand Liisbergs gade, Kærlighedsstien og nuværende Molsgade. På grund af den store lockout i sommeren 1899 var pladsen fyldt til det sidste med tømmer.

Fredag den 18. august udbrød der brand i et skur, der lå på hjørnet af Kærlighedsstien og Nørreport. Ilden bredte sig hurtigt til en del af træet på pladsen, og en kraftig blæst, der i løbet af dagen udviklede sig til storm, bar ilden i retning mod Mejlgade. Der gik ikke lang tid, før hele tømmerpladsen var et frådende ildhav.

MEJLBORGS BRAND

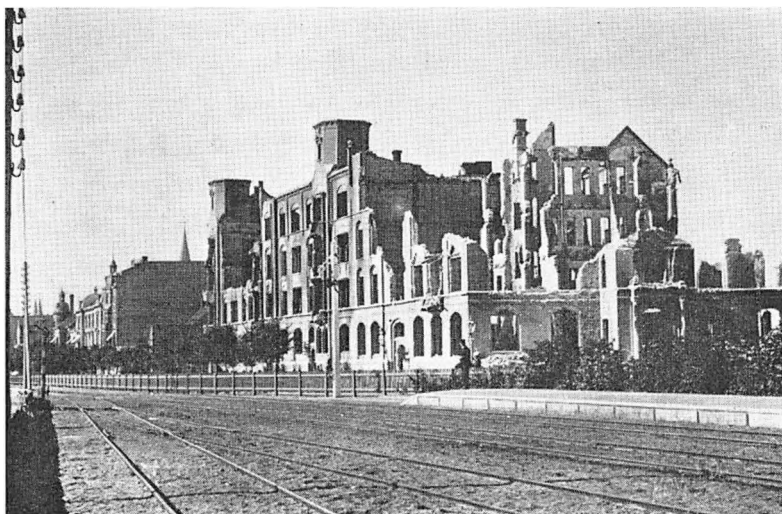
Klokken var 12⁵³, da brandvæsenet blev alarmeret, og snart efter strømmede brandfolkene til. Først kom skorstensfjer Jensen med den slangevogn, der var betroet ham. Så kom brandmester Bøstrup med en vogn, og videre arriverede vognen fra Ågade og flere andre sprøjtevogne. Sidst kom købmand Herskind med Kölnersprøjten og den store redningsstige. Alt materiel blev sat ind i kampen mod ilden, og folkene blev myndigt dirigeret af brandinspektør Springborg.

Men det var kun lidt, der var at gøre over for den overmægtige fjende, som ilden var. Vandstrålerne fra brandslangerne var så »spagfærdige tynde« eller kun, som det hed i en skillingsvisse, »af tykkelse som en strikkepind«, og de fordampede simpelt hen, inden de nåede ilden.

Der gik ikke lang tid efter brandens opståen, før der var ild i flere huse på Mejlgedes vestre side. Herfra sprang ilden over til ejendommene på den anden side af gaden. Klokken 15 nåede flammerne til »Mejlborg«, og spiret, bygningens vartegn, stod i luer.

»Mejlborg« som bytte for ilden blev den store brands kulmination. I tusindvis ilede århusianerne til stedet for at betragte branden, af en avis betegnet som et »interessant og storslået skue«. For de ikke direkte implicerede var det hele som en hastig arrangeret folkeforlystelse. De omkringliggende beværtninger havde så stor søgning, at både spise- og drikkevarer hurtigt slap op. Selv i den nye, fornemme café i »Mejlborg«s stueetage var der til at begynde med fuldt hus; men da ilden nåede til husets tagetage, nægtede personalet at servere flere »halve kaffer« og forlod etablisementet.

MEJLBORGS BRAND

Nedbrydningen af »Mejlborg« efter branden voldte mange besværligheder. Byens håndværkere var i lockout, og militærets forsøg på at skyde ruinerne ned blev en farce, idet det kun bevirkede, at en mængde ruder i kvarteret sprængtes. – Øverst billede viser ruinen under nedbrydning set fra banetrænet ved Østbanegården. På det nederste nærmer fjernelsen af ruinen sig sin afslutning. T. h. for »Mejlborg« ses rester af huse i Mejlgade. Fabrikstorstenen hører til Liisbergs spritfabrik i Mejlgade 67–69.

MEJLBORGS BRAND

Straks efter brandens opståen blev der udkommanderet soldater fra byens garnison til at hjælpe brandfolkene. Hjælpen synes dog at have været ret tvivlsom. Der gik i hvert fald rygter om, at mindst 40 soldater i dagens løb blev »puttet i bøtten« for at have vist en særlig forkærlighed for at redde vinfadene i Café »Mejlborg«. Andre soldater blev inviteret til gilde hos generalen, der boede i »Mejlborg«, og som netop denne dag havde gjort forberedelser til en stor spisning. Nu gik maden ganske vist i de »forkerte halse«, men blev dog ydet retfærdighed, inden generalshjemmet blev forvandlet til aske.

Hos kvarterets beboere var der selvfølgelig stor panik. Ingen vidste, hvor langt ilden ville brede sig. Helt oppe på Skovvejen flyttede mange familier deres møbler ud på gaden. I Knudrisgade var der adskillige gange ild i flere huse. En ejendom i gaden nedbrændte totalt. Også et savværk ved Mejlgedes forlængelse brændte. Trods brandens voldsomme omfang skete der ingen alvorlige personskader. Enkelte brandfolk fik »en sinkadus«, og på »Mejlborg«s loft var en pige »dånet af røg«, men heldigvis var der en rask sergent i nærheden, der her fik lejlighed til at vise sig som redningsmand.

Overalt på gaderne og på havnemolerne ud for Kystvejen flød det med møbler og husgeråd, der var reddet ud af de brændende huse. Meget forsvandt i virvaret.

Især for de brandlidte småkårsfolk var ulykken en katastrofe, idet mange ingen forsikringer havde. Andre lukrede på branden. Til ejeren af Mejlgade 82, der opholdt sig i udlandet, blev der under branden sendt et telegram: »Til lykke. Den gamle skidtkasse nr. 82 på

MEJLBORGS BRAND

Mejlgade er brændt. Vi har tjent 32.000 kr.«. Han havde netop købt huset for 16.000 kr. og ladet det forsikre for det dobbelte; det har således ikke været ren fortjeneste.

Ud på aftenen ebbede ilden ud. I alt 19 ejendomme i Mejlgade, Knudrisgade og Kystvejcn var foruden tømmmerpladsen og savværket blevet flammernes bytte. 60 familier var blevet hjemløse. Hertil kom desuden store skader på en lang række omkringliggende huse.

Men mest indtryk havde det gjort, at »vor Mejlborg, før så stolt og fin« i løbet af blot tre timer havde kunnet forvandles til en totalt udbrændt ruin, hvis mure i dagene efter som et spøgelsesslot ragede op over de øvrige sørgelige rester af huse omkring »Mejlgades port«.

Litteratur : E. Scjr: Gamle Århusgader I, 1960. Peder Jensen og N. J. Israelsen: Fra den sorte skole til Middelgades port, 1968. Dagbladene aug.-sept. 1899.

Drengbander ved århundredskiftet

I Århus som i andre købstæder skete der i årene efter 1870 en kraftig stigning i ungdomskriminaliteten. Det var i overvejende grad tyverierne, der tog til, både lejligheds-, brugs- og indbrudstyverier.

I det stærkt voksende Århus dannede der sig større og mindre drengbander, som udfoldede en livlig tyverivirksomhed. En vis specialisering fandt sted; således koncentrerede en bande på 7 drenge sig om metalttyverier. Kosterne solgte de til produkthandlere, som formentlig gjorde gode forretninger. Drengene var særdeles aktive i marts og april måned i 1907, men den 1. maj gik det galt; kl. halv ti om aftenen løb en af drengene på en betjent, da han var på vej gennem Asylgade med to små sække. Betjenten skrev senere i sin rapport: »Hans urolige blikke, da han mødte mig, foranledigede mig til at spørge ham om, hvad han havde i sækken, og han forklarede da, at det var ben, som han havde samlet i forskellige gårde;

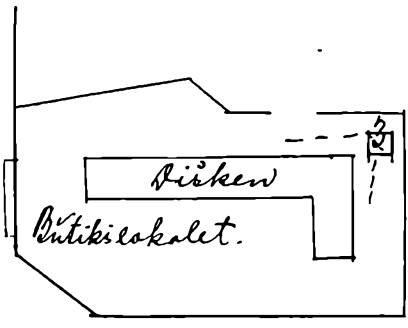
Det kommunale politi sparede sig ingen anstrengelser, når det gjaldt om at klarlægge drengbandernes virksomhed. Her har en betjent tegnet et grundrids over købmand Olsens lagerkælder og butik på hjørnet af Odensegade og Marselisborg Allé – med beskrivelse af drengenes færden i lokalerne. Udbyttet fra det pågældende tyveri havde været et pund chokolade, tre fluefangere, fire 5-øres og to 3-øres brevkort, 29 ark brevpapir og to æsker julelys.

D

Grundriss
over ^{aftegnet i Aarhus Kobstads}
^{Politibet den 12/3 1909}

Lagerrummet og Butikslokalet i Egen
døren Odensegade nr. 2 (vide Tjærrerne
nr. 4, 5, 6 og 9)

Odensegade

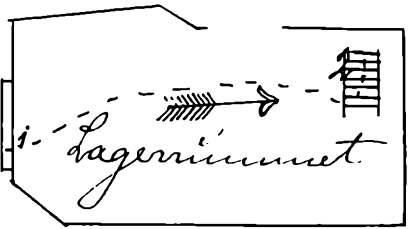

Marselisborgalle

Forklaring

- 3 Rummet i Butikslokalet har været brugt som lager rum og de Lygte skaffede sig Adgang til Butikken.

Odensegade

Marselisborgalle

Forklaring

1. Rummet og rummet hældt de Lygte skaffede sig Adgang til Lager rummet
2. Trappen fra Lager rummet til Butikken

den 20 januar 1909
Eo.

Kelikkelsen
3/4

1909.645-

men ved nærmere eftersyn viste det sig, at han i den ene sæk havde en del zink, tilsyneladende gamle nedløbsrør«. Drengen blev taget med på stationen og afhørt. Politiet fik derefter hurtigt fat på hans seks kammerater, så bandens aktiviteter kunne opklares. Det viste sig, at netop nedløbsrør var drengenes speciale; med fingrene rettede de rørstifterne ud, hvorefter de nedtog rørene; disse blev derpå banket flade og brækket i stykker på $\frac{1}{2}$ alens længde og solgt til produkthandlere.

Alle ting af metal havde i øvrigt drengenes interesse. En af dem var en dag nede i en kælder for at drikke noget vand, og han opdagede da en stor messingkedel, som han ikke kunne glemme. Sammen med en af kammeraterne afhentede han den nogle dage senere; de bragte kedlen til Marselisborg mark, hvor den blev slået i stykker, så metallet kunne sælges. Samme fremgangsmåde blev benyttet, da drengene ved indbrud i et aflåst, men ubeboet rum tilegnede sig et par messingbakker til at stille foran kakkelovne. Opfindsomheden hos drengene var stor: en hane blev banket af en spand på en mælkevogn, en brevpresse af form som en ambolt stjal en af drengene fra sin far, og to aksellejer af messing blev skruet af en maskine, som stod på en aflukket plads ved Sønder Allé. Også en tur til strandområdet ved havnen gav udbytte; fra et fiskegarn fjernedes 25 stykker bly.

De penge, drengene fik ind ved afhændelse af kosterne, delte de imellem sig, hvorefter de blev anvendt til køb af slik og cigaretter samt til køb af billetter til »lysbilledteatrene«. Politiet talte også med de produkthandlere, der havde købt metallet. Alt var blevet solgt, men

DRENGEBANDER VED ÅRHUNDREDSKIFTET

drengenes hovedaftager bedyrede dog, at hans forretningsforbindelse med drenge var meget lidet omfattende.

En anden bande på fire medlemmer var mindre fornuftspræget i valget af tyveriobjekter. Ved indbrud i et par købmandsforretninger og en cykelforretning oparbejdede de et betydeligt lager af koster, som en dag blev opdaget under en trappegang. Der var bl.a. sygevat, gazebind, fluefangere, barnesutter, børster, kamme, julelys, ovnsværte, blyanter og penne, fire pakker »Golden Schag« og nogle æsker tændstikker af mærket »Rotax«. Hertil kom, hvad drengene havde stjålet af spiseligt, og som de havde fortæret i de pågældende forretninger, f.eks. chokolade, lakrids – og 5 dåser sardiner !

Fra cykelforretningen havde banden forsynet sig med tilbehør til tidens populære befordringsmiddel. Foruden cykelslanger og dæk, lapgummi og klokker havde karbidlygterne haft stor dragning på drengene. Disse lygter virkede ved, at man løsnede en reguleringsskrue, så en smule vand dryppede ned i den underliggende karbidbeholder. Derved udviklede der sig acetylngas, som steg op gennem et rør, hvorefter lygten kunne tændes. Den brændte (på stille aftener) med et skærende hvidt lys.

Ungdomskriminaliteten havde dengang ikke noget farligt præg, men i en tid, hvor ejendomsforbrydelser blev betragtet med stor alvor, kunne udviklingen nok give anledning til bekymring hos myndighederne.

Litteratur : Værgerådsarkivet under Århus socialvæsenes arkiv. Ib Gejl: Under værgerådet, 1967.

Da »Den spanske« huserede

Epidemien i Århus har taget en alvorlig vending med mange dødsopfre. I dag lukker teater, varietéer og biografier, og koncerter og offentlige baller forbydes. Skolerne lukker dog ikke. Der må snart forudses stor mangel på sygeplejersker.

Sådan var overskrifterne i den århusianske presse den 8. november 1918, da den berygtede influenzaepidemi »Den spanske syge« var på vej mod sit toppunkt. Denne epidemi gav befolkningerne i mange lande et sådant chok, at de ofte senere har frygtet influenza med lignende karakter, hvad der dog ikke er indtruffet.

Den spanske syge rasede i Århus og det øvrige land 1918–1920. Oprindelsen til benævnelsen er uklar, og det er ikke bevist, at arnestedet var Spanien; sygdommen gik fra Sydeuropa mod nord, og der fandt sideløbende epidemier sted i de andre verdensdele.

I Århus begyndte sygdommen så småt i juli 1918; men selv om der i de første uger af august meldtes 853 angrebne i en uge, vakte sygdommen ingen ængstelse, da den var godartet og overstået efter et par dages høj temperatur. I september så det ud, som om epidemien var overstået for Århus' vedkommende.

Derefter begyndte imidlertid en ny stejl stigning i antallet af angrebne med kulmination i slutningen af november og begyndelsen af december. Det højeste antal

for en uge var 880. En beskeden nedgang fandt sted ved udgangen af året; men decembers niveau nåedes igen i januar 1919. Først februar bragte varig tilbagegang, dog med en beskeden opblussen i april og et ganske lille op-sving i foråret 1920.

I anden omgang var sygdommen betydelig mere ond-artet, idet der hyppigt stødte lungebetændelse til som komplikation. Da man dengang ikke rådede over noget antistof herimod, indtraf mange dødsfald som følge heraf – i tiden 1918–20 således 331. I årene før havde influenza ingen dødsopfre krævet. Et gennemsyn af disse års døds-tabeller viser ganske vist, at der samtidig skete et næsten tilsvarende fald i andre infektionssygdommes dødelighed, da de svageste blev ramt; men det trådte ikke klart frem under stemningen fra epidemien.

Hvad der yderligere gjorde et uhyggeligt indtryk var, at langt de fleste dødsfald fandt sted blandt unge mennesker. Der opstod derfor offentlig stemning for lukning af alle etableringer, hvor mange mennesker samledes. Sådanne skridt blev f. eks. taget i København, hvor epidemien dog også var langt kraftigere.

De århusianske skoler blev imidlertid ikke lukket; der blev kun af og til sendt en eller to smittede klasser hjem. Der blev dog holdt nøje kontrol med epidemiens udbredelse i skolerne, samt med at børn fra smittede hjem ikke kom tilbage, før sygdommen definitivt var overstået.

Derimod lukkedes, som det allerede er nævnt, teateret, varietéerne og biograferne, og koncerter og offentlige baller blev forbudt. Samtidig udsendtes opfordring i dagspressen til at undlade eller udsætte alle private sam-

menkomster, så længe der herskede epidemi. Af annoncer fremgår det, at en del af disse også blev afløst; det var dog ifølge amtslægens mening for få.

Allerede den 1. dec. blev forlystelserne åbnet igen, fordi lukningen havde været virkningsløs. Der var nemlig *ikke* sket nogen nedgang i nyanmeldte tilfælde, og de private sammenkomster var ikke nedbragt i tilstrækkelig høj grad. Videre lagde amtslægen understøttet af politimesteren vægt på, at lukningen havde påført de pågældende virksomheder og deres personale betydelige økonomiske tab, som staten havde afslået at erstatte.

På epidemics højdepunkt kneb det med at skaffe hospitalsplads og pleje i hjemmene. Det første lykkedes dog nogenlunde, da den nye medicinske afdeling på kommunchospitalet blev åbnet den 1. november, og der tillige var plads på Marselisborg Hospitals afd. C. Derimod gik det tilbage med lægegerningen og sygeplejen på hospitalerne, da personalet også i stor målestok blev smittet.

Langt vanskeligere var situationen for de syge i hjemmene. Lægerne blev helt overbebyrdede, og de uddannede sygeplejersker slap hurtigt op. Bestyrelsen for Århus Lægeforening gik da i samarbejde med Fælleskontoret for velgørelse i Århus med det formål at engagere brugbare plejersker uden for de uddannedes kreds. Aflønningen af disse skete ved indsamling af midler fra såvel privat som offentlig side. Epidemien gjorde derved spørgsmålet om kommunal hjemmesygepleje i Århus påtrængende.

Sygekassen »Århus« blev også stærkt berørt af epide-

Advarsel

fra

Sundhedskommissionen.

I Anledning af den forhaandenværende epidemiske Sygelighed fraraader Sundhedskommissionen indtrængende al Deltagelse i større Møder og Sammenkomster, Dans o. l.

Aarhus Sundhedskommission, den 24. Oktober 1918. 5708

Faar De

Spansk Syge,

saa send øjeblikkelig Bud efter Deleurans elektriske Varmepude med Lampe-modstand og Brugsanvisning mod Lungebetændelse!

Bor absolut findes i ethvert Hjem.
Sælges og udlejes.

Elektriske Saaler (Fircellebad) mod Lammelser, Gigt, Forkalkning, Træthedsløelse, Forstuvninger m. m. m. sælges og udlejes. 5762

Deleurans elektriske Forrøtning, Aarhus, St.Torv, under Løveapoteket. Tlf. 169.

Annoncer fra aviserne i oktober 1918. Også på anden måde satte den spanske syge sit præg på annoncespalterne; dagligt kunne læserne se dødsannoncer over unge, der var gået bort, ramt af epidemien. Som annoncerne viser, var dagbladenes bogtryksmæssige standard væsentlig ringere end i dag.

mien. I en artikel til Århuus Stiftstidende i december 1918 oplystes det, at der under epidemien var tilkommet 1.150 nye medlemmer, samtidig med, at der havde været 1.000 daglige besøgende og efter kassens forhold enorme merudgifter i form af dagpenge. Artiklen sluttede med at minde offentligheden om sygekassens betydning og opfordrede til indmeldelse; tvunget medlemskab af sygekasser blev først gennemført ved socialreformen 1933.

Ved årsskiftet var antallet af anmeldte tilfælde gået ned til 500; men i ugen indtil 8. januar steg det igen til ca. 800. Epidemien var dog nu ikke længere ondartet. Amtslægen tilskrev juleselskabeligheden dette fremstød og mente, at den endelige nedgang ville indtræde, når disse private sammenkomster var ophørt. Det skete også, bortset fra mindre opsving i april 1919 og i februar-marts 1920.

Litteratur : Århus Stiftstidende 1. oktober 1918-7. februar 1919. Medicinalberetning for Århus amtslægekreds 1918-20. Salmonsens leksikon. Jydsk medicinsk selskab 1919.

Dødsannoncer og annoncer om at forskellige sammenkomster er aflyst under epidemien (Flest i okt.-dec. i Århus Stiftstidende).

Trafikken og dens farer

Blandt drengsårenes helte var for en lidt ældre generation dem, der havde standset løbske heste. Da spejderbevægelsen bredte sig i tiden omkring 1. verdenskrig, var standsning af løbske heste også blandt de nyttige gerninger, som spejderhåndbøgerne underviste i.

I romanerne forekommer også løbskkørsel som et uhyggemoment, og aviserne bragte jævnligt notitser om disse ulykker. Færdselsuheld og statistik over dem er dog knyttet til bilens fremkomst; først fra 1920 udarbejdedes en statistik i Århus.

I løbet af 1920'erne steg antallet af færdselsuheld fra 22 til 279 om året; der dræbtes arligt mellem 1 og 6. Næsten alle uheldene henføres til motorkøretøjer, medens de øvrige kategorier kun fremtræder med ganske ubetydelige tal.

Hestekøretøjer var næsten slet ikke indblandet. Antallet udgjorde i 1924 endnu 261. Mængden af motorkøretøjer var betydeligt større. Fra 2 i 1906 var den steget med rivende hast til 849 i 1920. Ved udgangen af 1929 var tallet oppe på 2.316.

I 1930'erne steg uheldene fra 327 i 1930 til 545 i 1939. Linien var dog ingenlunde ubrudt, et toppunkt blev nået i 1934 med 586, hvorefter niveauet igen sank noget. Motorkøretøjernes andel i uheldene udgjorde i de første 8 år ca. 80%, herefter umuliggør en ændring af statistikken

at opgøre deres vægt på denne måde. Hestekøretøjerne dækkede 4-6%, og resten fordeltes på cykler, fodgængere og sporvogne. Dræbte steg fra 3 til 7, og samtidig viser tallene for tilskadekomne en stigning fra 159 til 221.

Antallet af indregistrerede motorkøretøjer steg stadigt, fra 2.658 i 1930 til 3.979 i 1939. Endelig sank antallet af hestekøretøjer nogenlunde støt fra 237 til 170 i 1938. I 1939 medførte benzinrationeringen ved krigens udbrud imidlertid en stigning til 183.

Denne ændring i udviklingen trådte kraftigt frem i krigens og besættelsens tid. I 1940 sank færdselsuheldene til 407 og antallet af dræbte og tilskadekomne til 178. Samtidig gik antallet af implicerede motorkøretøjer ned til ca. halvdelen, nemlig 283. De indblandede hestekøretøjer steg til gengæld fra 18 til 28, og det samlede antal af hestekøretøjer voksede samtidig til 218.

Antallet af færdselsuheld lå ret konstant igennem 1945, der kun har registrering fra og med 13. maj, bragte ingen synderlig ændring heri; det samlede antal indregistrerede motorkøretøjer steg dog straks til 2.536; men hestekøretøjernes mængde var endnu 298, større end på noget tidspunkt siden begyndelsen af 1920'erne.

Trafikulykke på Strøget i 1933 i krydset Søndergade-Østergade. For at undgå en påkørsel har bilens fører øjensynlig foretaget et brat sving til venstre, men er derved kollideret med sporvognen. Ulykken har samlet en stor skare tilskuere, og man er endnu så uvant med ulykker og samtidig benøvet over situationen, at alle både gør pænt plads for fotografen og vender front mod kameraet.

I 1946 er »den nye tid« allerede brudt frem. Uheldene udgjorde nu 596, altså flere end på noget tidspunkt før, det samme gjaldt de dræbte og tilskadekomne med 274, de implicerede motorkøretøjer med 664 og antallet af indregistrerede motorkøretøjer med 4.121. Hestekøretøjerne bevarede endnu nogle år deres generhvervede stilling; i årene 1946-49 sank deres antal fra 298 til 242, dog gik deres andel i ulykker hurtigt tilbage til 15-20.

Den næste periode, 1950-59, følger helt, hvad man skulle vente under bilismens hastige vækst. Antallet af færdselsuheld fordobledes rundt regnet - fra 726 til 1.467. Et ganske tilsvarende billede giver tallene for dræbte og tilskadekomne, der går fra 330 til 725. Derimod udviser tallene for implicerede motorkøretøjer nærmest en tredobling fra 887 til 2.272.

Skønt mængden af de implicerede motorkøretøjer således stiger langt kraftigere end færdselsuheldene, sker bevægelsen dog i samme takt. Motorkøretøjerne er altså stadig hovedfaktoren i spillet. Udviklingen for »ulykkerne« følger også svingningerne i uheldene og viser, at en relativ fast procentdel af disse forvolder skade på mennesker. Samtidigt ser man, at der bliver stadig flere biler pr. færdselsuheld. Sammenstød mellem 2 og 3 biler vokser fremfor disses kollision med fodgængere, sporvogne og faste genstande, og »ikke-motoriserede enheders« sammenstød er i tilbagegang.

De implicerede hestekøretøjers andel synker 1950-59 fra 34 til 3 i 1958 og 0 i 1959, hvad der står i samklang med disse køretøjers tilbagegang. I 1950 viser tallet 236, at krigsrestriktionerne endnu ikke er afviklet, allerede i

1953 er tallet nede på 71 og i 1959 på 4. Derefter forekommer ingen hestekøretøjer mere i statistikken. Antallet af indregistrerede motorkøretøjer går fra 5.432 til 15.269 i en næsten jævn stigning. I 1955 var der et ejendommeligt toppunkt i uheldene, efterfulgt af en kortvarig tilbagegang såvel heri som i antallet af implicerede motorkøretøjer; men en sådan udvikling spores ikke i tallene for de indregistrerede motorkøretøjer.

I den seneste periode, 1960-67, indtrådte i begyndelsen det overraskende fænomen, at trafikuheldene faldt, endda ret kraftigt. Udviklingen gik fra 1.625 i 1960, toppunktsåret, til et bundpunkt af 1.196 i 1963. Derefter fulgte dog en beskeden stigning til 1.347 i 1967. Et lignende fald af mere begrænset karakter skete i de egentlige ulykker til 770 i 1962; i 1960 var tallet 843 og i 1967 880. Antal dødsopfre overstiger ikke 21 i denne tid. Næsten fuldstændig i samme takt falder antallet af implicerede motorkøretøjer: en brat nedgang til 1.852 i 1963, og derefter en moderat stigning fra 2.508 til 2.201. Denne tilbagegang kan ikke hidrøre fra antallet af indregistrerede motorkøretøjer, det stiger nemlig jævnt og ubrudt fra 16.568 til 27.775. Der kan formentlig ikke gives nogen anden forklaring på fænomenet end den stadigt forbedrede trafikregulering i byen i disse år; den energisk drevne propaganda for færdselssikkerhed må dog sikkert også indrages som forklarende moment.

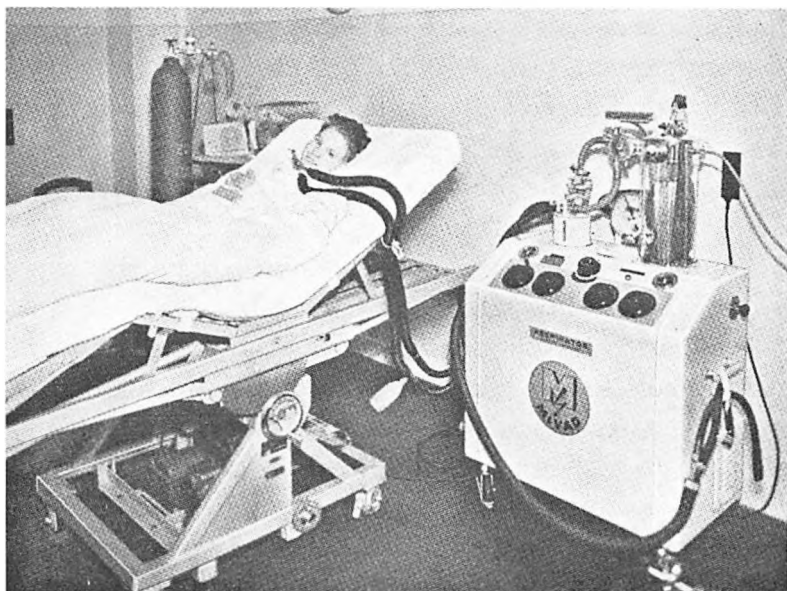
Litteratur: Beretning om Århus politi og dets virksomhed m.m. 1916-46. Statistisk Årbog for Århus 1946-69.

Angsten for børnelammelse

Polio eller børnelammelse optrådte meget spredt indtil slutningen af 1800-årene; da begyndte den at optræde epidemisk i Nordeuropa. Årsagen var, at poliovirus under de bedre hygiejniske forhold nu ikke mere eksisterede konstant i omgivelserne; derved forsvandt individernes naturlige immunitet mod sygdommen. Børnelammelsen blev således en »rigmandssygdom«, som fortrinsvis angreb mennesker, der levede under gode forhold. Hvor alvorligt sygdommen tog fat ses bl.a. deraf, at af de i Sverige i 1930 fødte børn blev 1% inden 25-års alderen ramt af lammelser som følge af polio.

Århus-området kom i reglen forholdsvis heldigt gennem de årlige epidemier, der fra 1905 ramte Danmark; men her som andre steder fik man del i angsten for den ekspanderende og farlige sygdom. Det årlige antal tilfælde af børnelammelse nåede i Danmark sjældent over 3-400, indtil det første store polioår kom; det var året 1934, der bragte 4.700-4.800 tilfælde. Året forinden havde der været en mindre epidemi, som fortrinsvis havde ramt det nordvestlige Jylland; nu tog børnelammelsen fat i andre områder af landet, især Vestjylland, Fyn og Haderslev-egnen. De mange tilfælde fra de ramte egne opskræmte hele landet. Den 18. august mente en reservelæge ved

ANGSTEN FOR BØRNELAMMELSE

Under polioepidemien 1953 blev der indlagt 27 patienter på Marselisborg hospital, der fra dette år fungerede som poliocentre for firkantområdet Herning-Hobro-Grenå-Horsens. Til brug ved behandlingen på poliocentrene havde staten indkøbt et antal respiratorer. Poliopatien på billedet er en 15-årig dreng, som blev indlagt i oktober 1953; apparatet er en »Engstrøm«-respirator, som i almindelige åndedrætsintervaller pumper ilt fra en flaske gennem en slange til patienten; slangen ender i en sølvkanyl, der er indsat i patientens luftrør.

epidemisgehuset i Århus, Marselisborg hospital, dog at kunne berolige den lokale befolkning; sygdommen var i tilbagegang sagde han, og på hospitalet lå kun en eneste poliopatient; normalt var der flere på denne årstid.

Siden 1925 havde lægerne anvendt serumbehandling i kampen mod børnelammelsen. Det var den almindelige opfattelse, at denne behandling havde gode virkninger,

hvis den blev påbegyndt i sygdommens tidlige fase; også nu forsøgte man denne behandlingsmåde i de ramte egne. I øvrigt diskuteredes sygdommens årsager livligt; amtslægen i Viborg hæftede sig ved sæsonpræget og stillede det spørgsmål, om den umodne frugt var farlig. Mod denne formodning udtalte direktøren for Statens Seruminstitut i et radiointerview, at der ikke var beviser for sammenhæng mellem frugt og børnelammelse.

I Århus betragtede man med ængstelse spredte angreb i omegnen. Nødagsskole ved Kolind blev lukket den 22. august for tre uger; der var konstateret et tilfælde hos en elev, og nu skulle skolen desinficeres. Også skolen i Hammel blev lukket. Da man nåede september, var der dog stadig kun registreret ét tilfælde i Århus.

I september tog børnelammelsen hårdt fat; efter de første ti dage var 61 skoler blevet lukket i Haderslev amt, og et par hundrede mennesker indlagt på hospitalerne i Fåborg og Haderslev. Den 11. september aflyste forsvarsministeren de kommende efterårsmanøvrer efter indstilling fra Sundhedsstyrelsen. Generallægen udtalte i den forbindelse i radioen, at det ikke kunne nægtes, at landets befolkning var opskræmt; han ville ønske, at sygdommen kunne få et mildere navn; det blotte navn børnelammelse vækker forfærdelse, udtalte han.

Antallet af indlæggelser i de ramte områder steg. Amtslægen i Århus udsendte den 13. september en henstilling til folk om at iagttage forsigtighed, hvis de havde været i berøring med patienter, og han frarådede større møder med deltagelse af folk fra andre landsdele. »Vi skulle jo gerne stadig indtage den undtagelsesstilling, vi hidtil har

haft«, sagde amtslægen med henblik på situationen i Århus. Den 15. september blev skolerne i Lading og Skjolddelev lukket; det drøftedes, hvorvidt disse foranstaltninger gavnede. Eksperten, dr. Skat Båstrup, Skive, mente ikke, det hjalp.

Den 18. september blev der konstateret et tilfælde af børnelammelse hos en 8-årig dreng, som var elev på Forældreskolen; skolen blev lukket. Amtslægen søgte at berolige befolkningen; han erklærede, at der aldrig, så langt han kunne huske tilbage, havde været så få tilfælde af sygdommen i Århus. Man havde ganske vist aldrig lukket skoler før; når man nu gjorde det, var det under indtryk af den store nervøsitet blandt folk. Stadig var Århus den del af landet, der havde de færreste tilfælde, sluttede amtslægen.

Den 19. september meddeltes det, at tallet på indlagte i Haderslev havde nået 330. Dagen efter måtte amtslægen atter berolige. Han udtalte, at der stadig ikke var tale om en epidemi i Århus, men derimod om en epidemi af frygt for børnelammelse. Denne frygt var ved at gå lægerne på nerverne, sagde amtslægen, og den var både urimelig og overdrevet. Den stærke frygt i befolkningen var formentlig årsag til, at aviserne nu blev meget tilbageholdende med oplysninger om udviklingen. Da sygdommen endelig nåede Århus sent på sæsonen i oktober måned, blev der ikke skrevet meget om den. Det var der for så vidt heller ikke grund til, idet kun 10 mennesker blev angrebet. Byen var også denne gang sluppet billigt.

Den sidste store polioepidemi ramte landet i 1952; der registreredes da 5-6000 tilfælde, i Århus 113. Når

ANGSTEN FOR BØRNELAMMELSE

det blev den sidste, skyldes det naturligvis, at polio-vaccinen blev opfundet. I 1955 kunne den amerikanske forsker dr. Salk meddele de gode resultater, han havde nået med sin vaccine; få år derefter var praktisk taget hele den danske befolkning vaccineret mod sygdommen.

Litteratur: Århus Stiftstidende 1934. Medicinalberetning for Århus amts-lægekreds 1905-1955. Politikens Danmarks historie, bd. 12. ved V. Dybdahl, 1965.

4. juli-katastrofen

Tirsdag den 4. juli 1944 var en smuk sommerdag; en af de smukkeste det år. Tusinder af århusianere var ved skov og strand, da lidt før kl. 14 den største eksplosionsulykke i byens historie indtraf. Der lød et brag så voldsomt, at det kunne høres i Femmøller, og folk på markarbejde i Trige følte jorden ryste under sig. Fra den permanente badeanstalt løb forskrækkede mennesker i badetøj op i skoven for at skjule sig. En mægtig røgsøjle steg til vejrs på sommerhimlen over havnen.

På katastrofestedet ved Sydhavnen var det vanskeligt at danne sig overblik over situationen. Det opklaredes senere, at en lægter fyldt med ammunition beregnet for tyskernes depot for hær og flåde var eksploderet; stikflammer havde antændt to jernbanevogne med ammunition, der ligeledes eksploderede.

Den umiddelbare effekt af eksplosionen var meget voldsom i havneområdet. Mammen og Dreschers pakhus styrtede delvis sammen, og Korn- og Foderstof Kompagniets store pakhus, som lå i nærheden af den eksploderede lægter, blev svært beskadiget. Taget på Århus Dampmølle blev ødelagt og utallige ruder i vid omkreds knust; i Domkirken blev mange af de store blyindfattede ruder sprængt. Gavle rundt omkring i byen blev trykket ind, skorstene væltede, og i tusindvis af tagsten styrtede ned på gaden.

4. JULI-KATASTROFEN

Hvad der bidrog til at give katastrofen dens omfang var den omstændighed, at granater, projektiler og sprængstykker blev sendt ind over byen ved eksplosionen. Der blev slået hul på gasværkets store beholder, så gassen strømmede ud og antændtes; det lykkedes dog at forhindre en eksplosion, der kunne have forvoldt nye ødelæggelser.

Granater og sprængstykker nåede langt; på loftet i Stiftstidendes bladhus landede et stort projektil tillige med en halvanden meter lang, forvredet jernplade; i sygekassens kontor i Østergade endte en granat i en skrivebordsskuffe, en anden gik gennem taget på Hammer Schmidts klichéfabrik, borede sig gennem etageadskillelser, gennem en skrivemaskine og et bord og ned i gulvet uden at eksplodere. I Handelsbankens hus faldt et par projektiler; det ene gik gennem taget og faldt i en tandlægestol, som en patient netop havde forladt.

Mange steder i byen skete der mindre eksplosioner, og på gaderne flød glasskår, manufakturvarer, bøger og wienerbrød mellem hinanden. Ødelagte ledninger fra sporvejsnet og lysnet hang ned over gaderne, hvor nogle herreløse dyr strejfede om; i Søndergades kalkstøvede luft fløj et par kanariefugle, noterede en journalist. Kl. 14¹⁵ blev der blæst luftalarm; det gjaldt om at få folk

Den tirsdag eftermiddag blev en arbejdsplads på få øjeblikke omdannet til en uhyggelig ruinhob. Væltede og udbrændte jernbanevogne viser her deres forvredne jernskeletter, og løse dele ses spredt i området. En CB'er står midt i billedet og betragter ødelæggelserne; på brostenene ligger der granater og projektiler.

4. JULI-KATASTROFEN

væk fra gaderne, så redningsarbejdet kunne foregå uforstyrret; så mange sprængfarlige projektiler som muligt måtte fjernes for at undgå nye ulykker. Falck trak forstærkninger til fra seks midtjyske byer; endvidere deltog 120 polibetjente, alle brandmændene, CB-styrken, spejderne, samaritterne og lotterne i rednings- og afspærringstjeneste. Ved aftenstid tilkaldtes CB-udrykningskolonnen, der kom med tre store rydningsvogne.

De mange redningsfolk rykkede hurtigt ind i det farlige katastrofeområde for at hjælpe sårede og indespærrede; førstehjælp til de kvæstede måtte hurtigt opgives, fordi man manglede forbindingsstoffer. Nu gjaldt det om så hurtigt som muligt at få bragt de sårede til hospitalerne, og et stort antal private og offentlige køretøjer blev stillet til rådighed for transporten. Den senere opgørelse over ofrene for katastrofen viste 28 dræbte, 13 savnede og 2–300 sårede personer. Det velorganiserede hjælpearbejde fik et godt forløb, og mange vovede liv og lemmer; således sejlede havnens hjælpebåd »Hermes« ind i området og slæbte to tyske ammunitionsbåde ud på Bugten.

Luftalarmen blev først afblæst kl. 18³⁵; hen mod aften var der vanskeligheder med at få varslingen respekteret, idet mange forlod tilflugtsrummene for at komme hjem og se, hvorledes det stod til. Omkring 100 mennesker blev i den anledning noteret og fik senere bødeforlæg; livet måtte gå sin gang.

Ulykken gjorde et dybt indtryk i byen. Ved en mindehøjtidelighed den 29. juli i Domkirken for de savnede udtalte borgmester Stecher Christensen bl.a.: »Befolkningen fik et chok, som længe vil huskes, og der bredte

4. JULI-KATASTROFEN

sig en dybt alvorlig stemning. Det var en forsmag på krigens gru, der kom til os, den talte sit dødsensalvorlige sprog og efterlod dybe sår«.

Der viste sig stor vilje til at hjælpe de ramte familier økonomisk; i løbet af juli måned blev der indsamlet næsten en halv million kroner til de efterladte og sårede.

Samme dag, den nævnte højtidelighed fandt sted, udsendte tyskerne en officiel redegørelse for ulykkens årsag. Det blev her fastslået, at eksplosionen skyldtes kommunistisk sabotage. Mod denne fremstilling protesterede straks en række firmaer og fagforbund ved havnen. Det blev fremhævet, at der efter arbejderne aldeles bestemte overbevisning var tale om en defekt granat som ulykkesårsag.

Litteratur: Århus Stiftstidende 5/7, 30/7 1944. Århus under besættelsen, red. af Georg Andrésen, 1945.

Publikationer udgivet af Århus byhistoriske Udvalg

- BARN I ÅRHUS. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr*. 1956. 139 sider. Udsolgt.
- BARN I ÅRHUS. Anden samling. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr*. 1957. 183 sider. Udsolgt.
- ÅRHUS PROMENADE 1909-59. Redigeret af *Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen*. 1958. 244 sider. Udsolgt.
- Rasmus Nielsen*: ÅRHUS I FYRRERNE. Ny udgave med oplysende noter af *Emanuel Sejr*. 1959. 164 sider. Kr. 10.25.
- Emanuel Sejr*: GAMLE ÅRHUSGADER. 1960. 154 sider. Udsolgt.
- Helge Sogaard*: DET ÆLDSTE ÅRHUS. 1961. 114 sider, 26 plancher. Kr. 27,50.
- Emanuel Sejr*: GAMLE ÅRHUSGADER. Anden samling. 1961. 160 sider. Udsolgt.
- FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS. Redigeret af *Finn H. Lauridsen*. 1962. 247 sider. Udsolgt.
- ERHVERV I ÅRHUS 1735. Ved *Poul Enemark*. 1963. 80 sider. Kr. 10.00.
- Bernhardt Jensen*: FRA DET GLADE ÅRHUS. De gamle varieteer og morskabsteatre. 1963. 252 sider. Udsolgt.
- Anna Thestrup*: ELIGEREDE BORGERE I ÅRHUS 1740-1837. 1964. 136 sider og 2 udfoldstavler. Kr. 16.00.
- UNG I ÅRHUS. Redigeret af *Vagn Dybdahl*. 1964. 298 sider. Udsolgt.
- UNG I ÅRHUS. Ny samling. Redigeret af *Vagn Dybdahl*. 1965. 224 sider. Kr. 32.00.
- Bernhardt Jensen*: SOM ÅRHUS MOREDE SIG. Folkelige forlystelser fra 1890'erne til 2. verdenskrig. 1966. 248 sider. Udsolgt.
- Peder Hansen Resen*: ATLAS DANICUS. ÅRHUS STIFT. Tekst og oversættelse ved *Helge Sogaard*. 1967. 160 sider, 27 planchesider. Kr. 32.00.
- Erik Christiansen*: GENNEM ÅRHUS I TRÆSKO. Billedredaktion og oplysende noter ved *Peder Jensen*. 1967. 109 sider. Indbundet: udsolgt; hæftet kr. 12.10.
- Ib Gejl*: UNDER VÆRCERÅDET. Forsømte og »forbryderske« børn i Århus 1905-15. 1967. 121 sider. Kr. 20.00.
- Emanuel Sejr*: ÅRHUS-MOSAİK. Personer og begivenheder i den lille by. 1967. 281 sider. Kr. 37.40.
- Vagn Dybdahl*: DET LOKALHISTORISKE ARBEJDE I BYERNE. Erfaringer fra Århus byhistoriske Udvalgs virksomhed. 1968. 24 sider. Udsolgt.
- Victor Jensen*: KLUNKETID OG KRIGSÅR. Århus omkring år 1900 og under besættelsen 1940-45. 1968. 308 sider. Kr. 40.50.
- BORGERE I BYENS RÅD. Medlemmer af Århus bys borgerrepræsentation og byråd 1838-1968. Redigeret af *Ole Degn og Vagn Dybdahl*. 1969. XXIV + 268 sider. Kr. 40.50.
- ULYKKE, NØD OG BRØDE. Begivenheder i Århus. Redigeret af *Vagn Dybdahl*. 1969. 72 sider. Kr. 15,75.

